

AYN-I CÂLÛT'DA MOĞOLLARIN YENİLGİSİ ARAP MEDENİYETİNİ KURTARDI*

Nikola Ziyâde

Çeviren: İbrahim Ethem Polat**

Özet: 3 Eylül 1260 yılında Mısır'da hâkim olan Türk devleti Memlûkler ile İslâmî Doğuya saldırıya geçen Moğol ordusu arasında gerçekleşen Ayn-ı Câlût savaşının sonuçlarını eksen alan yazar bu sonuçların günümüze kadar Arap dili ve medeniyeti üzerinde etkilerini sorgulamaktadır. Yazarın bu sorgulamada vardığı temel çıkarıma ise Sultan Kutuz ve Baybars'ın başında bulunduğu Türk Memlûk ordusunun kazandığı zaferin Arap halklarının tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu ve bu zafer sayesinde Arap medeniyetinin yok olma tehlikesinden kurtulduğudur.

Anahtar sözcükler: Tarih, Memlûkler, Kutuz, Baybars, Moğollar, Ayn-ı Câlût, Arap Medeniyeti.

The Defeat of the Mongols in the Ayn Jalut War Saved The Arab Civilization

Summary: The effects of Ayn Jalut war on the 3rd of September in 1260 between the Memluks and Mongol army are the main reason the author has taken into considerate the effl this day the author questions. Till this day, the author questions the outcome and the effects it has on the Arab language and civilization the author comes to the conclusion that this victory day, the Sultan Kutuz and Baybars who was the leaders of the Turk Mamluk army was a turning point in the history for the Arab public, due to this victory the Arab civilization was saved from the danger of being lost.

Keywords: History, Mamluks, Kutuz, Baybars, Mongols, Ayn Jalut, Arab Civilization.

* Profesör Nikola Ziyâde'nin İngiliz yayın organı BBC'ye bağlı olarak yayınlanan *el-Mustemî'u'l-'Arâbi* adlı dergide 1950 yılında yayımlanan "*Hasâretu'l-Mogol fi 'Ayn-Câlût Enkazet el-Hadârete'l 'Arabiyye*" adlı makalesi olup, günümüzde Media World Services Limited gurubuna bağlı olarak Londra'da basılan *el-Muşâhidu's-Siyâsi* adlı haftalık Arapça dergide tekrar yayımlanmıştır. Bkz. *el-Muşâhidu's-Siyâsi*, Yıl: 8, Sayı: 377, 1-7 Haziran 2003. Makalede verilen dipnotlar ve ayrıntılı kaynaklar bibliyografyası çevirmene aittir.

** Araş. Gör. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Halep, Hama ve diğer acı çeken kuzey şehirleriyle Suriye'ye gelince Memlûklerin düzenlemeleriyle yeniden eski gücüne kavuştu. Gösterdikleri büyük özen sonucu ticaret yeniden canlandı. Refah düzeyi arttı. Bâlis⁶ ve Menbec'de⁷ özellikle bir canlanma yaşandı. Tüm bunlar Memlûkler zamanında gerçekleşti.

Hicri yedinci yüzyıl ortalarından sonra yazılmış tarih kitaplarını incelediğimizde insanların ilim ve düşünce erbabına katılmak için Suriye'ye oradan da Mısır'a gittiklerini görürüz. Bu esnada insanlar Irak'ı bir çalışma alanı olarak görmemekle birlikte ihtiyaç da duymamaktadırlar. Onlar için Halep ve medreseleri, Dımaşk ve akademileri, Kahire ve ilmi tedrisat yapılan minberleri cazibe merkezi olmuştur.

Bu ilmi merkezlerin halkları da eğitim için buralara akın eden insanlarla övünüyor ve onları güler yüzle karşıyorlardı. Suriye ve Mısırlılar ülkelerine gelen hiçbir ilim erbabının girişine engel olmuyor, hiçbir şairin şiirlerini serbestçe nazmetmesine veya dinlenmesine herhangi bir yasak koymuyorlardı.

Mısır ve Suriye'de Memlûklü Devletin kuruluşu Bağdat'ın çöküşünden sonra İslam'a itibar ve şerefini yeniden kazandırdı. Bağdat'ta Abbasi hilafetinin ortadan kaldırılmasından sonra onun sancağını yeniden yükseltti. Halifelik müessesesini en uzaktaki insanların bile ideolojisini benimsediği bir kurum hâline getirdi. Moğollar bile bizzat ona meyledip sonunda kendilerine din olarak kabul ettiler. Hatta İslam'ı en uzaklara kendileri yaydılar. Şayet tersi olsaydı da Moğollar Ayn-ı Câlût'ta galip gelselerdi olabilecekleri tasavvur edebilir miyiz? Bunu tam olarak bilemesek de bu konu üzerinde bir fikir jimnastiği yapabiliriz.

Moğollar Halep'i yerle bir ettiler, fakat onların geri çekilişlerinden sonra eski canlılığına kavuştu. Şayet Moğollar bu cephelerde muzaffer olsalardı Halep de Bağdat gibi bir yıkıntı hâline gelirdi. Dımaşk yerle bir olurdu. Moğollar Halep'e yaptıklarını ona yapamadılar, çünkü Memlûkler süratle savaşa girdiler.

Dımaşk Halep'in yaşadıklarını Timur eliyle yaşadı ve zayıf konuma düştü. Sanırım Emevî Camisi yok olur, diğer ibadet mekânları ve mescitlerin yanı sıra insanlar için değerli bilgiler Dımaşk'ın zengin kütüphaneleriyle yanıp kül olurdu. en-Nurî Hastanesi⁸ tahrip edilir, böylece Dımaşk ile birlikte diğer şehirlerdeki kıymetli yapılar da harap olmaktan kurtulamazdı.

Bu belanın Suriye'yi içine aldıktan sonra Mısır'a ulaştığını bir düşünün, meydana getirdikleri ihtişamlı binaları, medreseleri, gözleri kamaştıran eserleriyle Fatimîlerin Kahire'sini Moğolların medeniyet adına ne varsa yok ettikleri konusunda benimle aynı fikirde değil misin? Kahire'yi de ikinci bir Bağdat veya ikinci bir Halep'e çevirebilecekleri konusunda da benimle aynı fikirde değil misin?

Moğollar tüm bu beldelerde bütün bu tahribatları yapabiliyorlardı.

Bendeki hakim görüş Arap dilinin çok gerileyeceğidir. Ölebileceğini söylemiyorum. Çünkü Arap dili hayat için yaratılmış ve bu sebeple Allah'ın

AYN-I CÂLÛT'DA MOĞOLLARIN YENİLGİSİ

Hicrî 656/1258 yılında Hülâgu'nün¹ başında bulunduğu Moğol ordusu Bağdat'a ulaşmış şehri ele geçirdi. Siiritle halkı katletmeye başlayan Mogol ordusu şehre dağılarak büyük bir yağmaya ve şehri yakıp yıkmaya girişti. Bu canî güruhlar öldürülenlerin kesik başlarından büyük bir yığınak yaparak üzerine çadır kurdular. Bağdat'ta ele geçirdikleri kitapları Dicle nehrine attılar. Başına gelen bu büyük felaketin hüznünden Dicle'nin suları karardı. Onun güveyi Bağdat mahzun oldu Mogol ordusu atlarının toynaklarıyla çiğnemedikleri ne bir toprak parçası, ne de kökünden sökülüp atılmamış bir yeşillik bırakmaksızın yakıp yıkarak ilerlemeye devam etti. Acı ve kedere boğmadıkları tek bir yerleşim birimi bırakmadılar.

İşte Teluit haykırıyor! İşte Halep yangın yerine dönmüş feryat içinde! İşte Dimaşk kahrolmuş! Suriye şehirlerinde yanan ategleri söndürmeye sular kifayet etmez. Moğolların elleri güneye uzanarak ayaklan Gazze, Nablûs ve Kerek'e ulaştı. Bu zaman diliminde Suriye ve Mısır'da hüküm siiren Eyyübîler Devleti zayıf durumdaydı. Kahire'yi tehdit etmeye başlayan bu orduyu durdurabilecek bir güç ortada yoktu. Fakat iki Memlûk² olan Kutuz³ ve Baybars⁴ bu beladan İslam ümmetini kurtardı. Bu kurtuluş Filistin'in kuzeyinde bulunan Beysân'da Ayn-ı Câlût muntukasında gerçekleşti.⁵

Mısır Sultanı Kutuz, Mısır ordusuyla harekete geçti. Ona Suriye ordusu ve vatanını savunmaya katılan vatanperverler de eşlik etti.

Kutuz'un ve onun sağ kolu Baybars'ın başındaki ordu ile Moğol ordusu Gûr'da Merc b. 'Âmir'in komuta ettiği noktada karşı karşıya geldiler. Mogol ordusu hezimetle uğrayarak ricat etti ve tekrar geçtikleri yerleri yakıp yıkarak kuzeye çekilmek zorunda kaldı.

Moğolların yaşadığı bu zorlu bozgunun sonra ne oldu? Devletlerini Irak ve İran'da ve buraların doğusunda kurdular. Dünyanın bu kesimi büyük bir karanlığa boğuldu. İnsanlar yolunu kaybetmiş bir şekilde yaşamaya başladılar. Öndersiz, ışısız yollarını aramaya başladılar. Arap medeniyetinin kaynakları Allah'ın muhafaza ettiği birkaç parça dışında silindi gitti.

Suriye ve Mısır'a gelince bu felaketten uzak güvende yaşadılar. Memluklulat bu bölgelerde güçlü bir devlet kurdular. Eleştirilenler Memluklu devletini de eleştiri konusu yapacak kusur ve eksiklikler ortaya koysa da, bu devlet bulunduğu ülkelerde onun medeniyetini ve dilini korumuştur.

Memluklar Arap kültürünü olgunlaştırmış, Arap düşüncesini geliştirmiş, Arap yaşamını güçlü sosyal bir yaşam olarak düzenlemiştir. Arap medreseleri hızla yayılmış ve üretken bir hâle gelmiştir. İşte mevcut fakülteler, işte muhteşem hastaneler, işte mükemmel telif eserler, ilim ve bilgi zenginliği içerisinde kendisine yeni sığınaklar bulmuş kitaplar, işte hepsi bugün gözlerimizin önünde. Tüm bunların üzerinde olan ise bu sert devlet adamlarının Allah'a ve insanlara yaklaşma çabası içerisinde olmalarıdır.

Onlar, kurdukları üzerinden asırlar geçmesine rağmen hâlâ bakını ve gezeni büyüleyen eşsiz cami ve mescitlerle Allah'a, kurdukları medreseler ve hastanelerle de insanlara yaklaşıyorlardı.

AYN-I CÂLÛT'DA MOĞOLLARIN YENİLGİSİ

kitabının dili olarak seçilmiştir. Fakat bu dil geriler ve üretim hareketi orada sona ererdi. O zaman da bizde ne tabieler hakkında bilgiler veren İbn Useybi⁹, ne tarih kitaplarıyla Makrîzî,¹⁰ ne Nuveyrî,¹¹ ne 'Umerî,¹² ne de Kalkaşandî¹³ yazdıkları büyük eserleriyle ortaya çıkardı.

Arap dili ne siyasi, ne de idarî ifade çeşitliliğiyle geligebilir, ne de siyasi istihlaları ve İbn Cemâ'a¹⁴, es-Subkî¹⁵, İbn Teymiye¹⁶ gibi tanıdığımız kişilerin fikhî mücadeleleri serpilip geligebilirdi. Tabi ben burada amacı ortaya koyacak birkaç örnekten bahsediyorum. Bunlar onde gelenlerin sadece bazılarıdır.

Gördüğün gibi biz burada serbestçe beyin jimnastiği yapıyoruz. Şayet Mogollar hâlâ Suriye sahillerinde bir devletleri bulunan haçlılarla birleşselerdi, bunun sonucu ne olurdu? O sıralar Hıristiyan Avrupa dünyası Moğolları Hıristiyanlaştırmayı düşünmüyor ve bu amaçla sık sık heyetler gönderiyordu. Şayet Mogollar haçlılarla doğrudan birleşselerdi neler olabileceğini düşünebiliyor musun? Boyle bir pozisyonda ne yapılabilirdi.

Şüphesiz ki, boyle bir şey gerçekleşseydi Arap dünyasında büyük etkileri olurdu. Avrupa'nın nüfuzu artar, ulaşmak istedikleri her geye bizim topraklarımızda sahip olurlardı.

Buraya kadar Ayn-ı Câlût'ta Mogollar galip gelselerdi ülkemizin başına neler gelebileceğini resmetmeye çalıştık. Demek ki, Suriye ve Mısırlıların bu zorba güce karşı koyuşu bugün için bir nimet oldu. Ayn-ı Câlût zaferi tarihimizde büyük öneme sahiptir. Yermük, Hittin ve Ayn-ı Câlût üçgeni millî ve ruhî hayatımızın temel noktasıdır. Ona bu açıdan bakalım ve hiç aklımızdan çıkarmayalım.

¹ Hicri VII-VIII. yüzyıllarda İran'da hüküm süren ve Moğol hanedanının bir kolu olan İlhaneliler devletinin hükümdarı Hülâgu Hân (ö.664/1265)'dir. Cengizhan'ın torunudur. Hicri 656/1258 yılında Abbasi hilafetinin başşehri olan Bağdat'ı ele geçirerek 508 yıllık Abbasi dönemini fiilen sona erdirmiştir. Bkz. Spuler, Bertold, "İlhaneliler", İslam Ansiklopedisi (M.E.B.), İstanbul 1987, V/2, 968-970; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Komisyon), İstanbul 1989, IX, 63 vd.

² Memlûk kelimesi, Arapça (M-L-K) kökünden türetilmiş bir isim-i mefuldür. Sözlük anlamı, bir kimsenin sahip olduğu şeyler ve esir manalarında kullanılmıştır. Zamanla İslâm Tarihinde daha özel bir anlam kazanarak, savaşlar, ticaret ve diğer yollarla elde edilen esirlerin askerî amagla eğitilmeleri sonucu teşkil edilmiş bir sınıfın adı olmuştur. İslam Tarihinde ilk defa memlûk kullananlar Abbasi halifeleri olmuştur. Bkz. Koprman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090, Ankara 1989.

³ Türk Memlûk Devletinin üçüncü sultanı olan el-Melik Muzaffer Kutuz 1259-1260 yılları arasında kısa bir dönem hükümlürlük sürmüştür. Ayn-ı Câlût savaşındaki başarısı nedeniyle İslam tarihinde kendine müstesna bir yer edinmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tekindağ, Şehabettin, "Kutuz", İslam Ansiklopedisi, VI, (M.E.B.), İstanbul 1967; Aktan, Ali, "Sultan Kutuz ve Ayn Calut Zaferi", *Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 10, *Erzurum*, 1991, s. 187-188; Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötügen Yay., İstanbul 2000, s. 105-107.

⁴ Kıpçak Türklerinden olan Türk Memlûk Devletinin en meşhuru ve dördüncü sultanı el-Melik Zâhir Baybars 1260-1277 yılları arasında hüküm sürmüştür. Hem Haçlı

ordularına, hem de Moğol saldırılarına karşı büyük başarılar göstererek Türk-İslam tarihine adını altın harflerle yazdırmıştır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köprülü, Fuat, "Baybars I", İslam Ansiklopedisi, (M.E.B.), İstanbul 1970, II, 357; Koçak, İnci, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", *X. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, (Ankara 22-26 Eylül 1986), III, Ankara 1991; Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090, Ankara 1989, s. 6 vd.; Özbek, Süleyman, *el-Meliku'z-Zâhir Rukneddîn Baybars Hayatı ve Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Şubat 1988.

⁵ 3 Eylül 1260 yılında Filistin yakınlarında yer alan Ayn-ı Câlût köyünde gerçekleşen savaş, neticeleri bakımından tarihte gerçekleşen önemli savaşlardan biridir. Moğollar bu savaşta galip gelselerdi Mısır'a kadar ilerleyecekler, Mısır'da yerleşmeler bile Irak'da yerleştikleri gibi Suriye'de de yerleşecekler ve Yakın-Doğu'daki bütün İslam ülkeleri Moğol hakimiyeti altına düşecekti. Bu sebeble Ayn-ı Câlût zaferi sadece Mısır'ı değil aynı zamanda Suriye'yi de Moğol hakimiyetinden kurtarmıştır. Bu görüşler ve Ayn-ı Câlût savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, VI, s. 453-455; Özbek, Süleyman, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Câlût Savaşı ve Sonuçları", *Askeri Tarih Bülteni*, XVII/31, Ankara 1991, s. 11-21.

⁶ Şam'da bir yerleşim birimi olup Halep ve Rakkâ arasındadır. el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, Dimaşk tarihsiz, I, 328.

⁷ Fırat nehri ile Halep arasında büyük bir yerleşim yeridir. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, V, 205.

⁸ Nureddîn Mahmut Zengî'nin 1154 yılında Dimaşk'ı alınca kurduğu hastahanedir. Zamanımıza kadar yapısı ulaşan en eski hastahanelerden biri olan bu hastahane önemli bir tıp merkezi olmuştur. Hastahane de akıl hastaları için de bir bölüm ayrılmıştır. Nureddîn Mahmut Zengî, hastahaneye gelirler tahsis edip döneminde Ebu'l-Mecd b. Ebi'l-Hakem b. Ubeydillah el-Bâhili'yi baştabibliğe tayin etmiştir. Daha sonra Selahaddin Eyyûbî tarafından kadınlar için de bir bölüm ilave ettirilmiştir. Bkz. Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 314.

⁹ Muvaffekuddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. el-Kâsım b. Ebi Usaybi'a es-Sa'dî el-Hazrecî, Hicri 590/1194 yılında Dimaşk'da doğup hicri 668/1270 yılında Havrân'da ölmüştür. Tıp ve tabibler tarihini edebî metinlerle ele aldığı *'Uyuru'l-enbâ' fi tabakâti'l-etubbâ'* adlı eseriyle ünlenmiştir.

¹⁰ Takıyyuddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî hicri 766/1364 yılında Kahire'de dünyaya gelmiş ve 845/1442 yılında aynı şehirde ölmüştür. XV. yüzyıl Memluk tarihçilerinin en önemlilerinden olup *Kitâbu'l-mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr* ile *Kitâbu's-sulûk li ma'rifeti duveli'l-mulûk* adlı tarih kitaplarıyla ünlüdür.

¹¹ Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâim el-Kindî el-Nuveyri, Mısır'ın Kavs beldesinde hicri 677/1279 yılında doğdu. Melik en-nâsır Muhammed b. Kalavûn döneminde Dîvânü'l-İnşâ'da uzun yıllar görev aldı. Hicri 732/1332 yılında doğduğu beldede vefat etti. Kitabet kurallarını ele aldığı *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* adlı eseri meşhurdur.

¹² Şihâbuddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-'Umerî, hicri 700/1201 yılında Dimaşk'ta doğup aynı şehirde hicri 749/1349 yılında ölmüştür. Tarih, biyografi ve Arap edebiyatı alanında pek çok eser veren 'Umerî'nin bazı eserleri arasında *Mesâlikü'l-ebâr fi memâliki'l-emsâr, eş-Şeteviyyât, Sabâbetü'l-müşâk fi'l-*

bedâ'i'i'n-nebeviyye, ed-da'vetu'l-mustecâbe, Nubzetu'l-kâfiye fî ma'rifeti'l-kitâbeti ve'l-kâfiye, ed-dureru'l-ferâ'id fî muhtasari kalâ'idi'l-'ıkyân adlı eserleri meşhurdur.

¹³ Şihâbüddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali b. Adillah el-Kalkaşandî, Kahire'nin kuzeyinde yer alan Kalkaşande köyünde hicri 756/1355 yılında dünyaya geldi. Kahire'de Dîvânü'l-İnşâ'da uzun süre görev aldı. Arap nesrinin en önde gelen edebiyatçılarından olan Kalkaşandî, hicri 821/1418 yılında Kahirede oldu. Kitâbet sanatının inceliklerini, bir katibin özellikleri yanı sıra Arap nesrinden örneklerin yer aldığı *Subhu'l-a'sâ* adlı eseri ile ünlenmiştir.

¹⁴ Muzaffer b. İbrahim ibn Cemâ'a, hicri 544/1149 yılında Mısır'da Fustat beldesinde doğdu ve 623/1226 yılında aynı beldede öldü.

¹⁵ Behâüddîn Ebû Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Subkî, hicri 719/1319 yılında Kahire'de dünyaya geldi. Hicri 773/1372 yılında Mekke'de vefat etti. Ünlü bir hadis ve fıkıh alimidir.

¹⁶ Muhammed b. Hıdr el-Harrânî, İbn Teymiye olarak ünlenmiştir. Hicri 542/1148 yılında Harran'da doğmuş yine aynı şehirde hicri 621/1225 yılında ölmüştür. Ünlü bir fıkıh alimi olup İslam düşüncesinde önemli bir ekolünde temsilcisidir.